

beş vakit olarak farz kılındığını kabul eden Ca'ferî fakihleri, ayrıca her namaz için Sünnî mezheplerin beş vakitle ilgili olarak tesbit ettikleri şürelere benzer şekilde fazilet ve kifayet (cevaz), olmak üzere iki vakit belirlemişlerdir. Ancak uygulamada öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazları hep cem'-i takdîm ile kılınmış, bu da beş vakit namazın üç vakitte eda edilmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu durum, namazı ayrı ayrı zamanlarda kılınmak üzere beş vakit olarak farz kılan şâriin maksadına ve teşrî hikmetine ters düştüğü gibi Hz. Peygamber ve ashâbı ile daha sonraki müslüman nesillerin uygulamalarına da aykırıdır.

Namazların cem'i hususunda Hanefî âlimlerinin telakkisi ihtiyat açısından ve istismanın önlenmesi bakımından önem taşıırken diğer üç Sünnî mezhep fakihlerinin görüşleri, Hz. Peygamber'in uygulamalarına ve kolaylık dini olan İslâm'ın genel prensiplerine daha uygun görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Takşîrû's-şalât", 6, 13, 14, 15, 17, "Cihâd", 136, "Hac", 93, 96; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 42-48, 49, 51-54, 56; Ebû Dâvûd, "Menâsîk", 60, 65; Tirmizî, "Şalât", 24, "Cum'a", 42, "Hac", 56; Nesâî, "Mevâkîit", 42-47, 49; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 110-126; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 374-384; Muhakkık el-Hillî, *Şerâ'i'ü'l-İslâm ft mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali), Beyrut 1403/1983, I, 60-61, 255; İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), III, 206, 226; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 48, 468-472, 478-479; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 271-275; Bahrânî, *el-Hadâ' iku'n-nâdire* (nşr. Muhammed Takî el-İrâvânî), Beyrut 1405/1985, VI, 87-200; XVI, 384, 422-423; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 241-248; Muhammed Hasan en-Necefi, *Cevâhirü'l-ke-lâm ft şerhi Şerâ'i'ü'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru lhyâit-türâsî'l-Arabî), VII, 71-170; XIX, 13, 16, 21, 23, 63; Mahmûd Muhammed Şeltût — Muhammed Ali es-Sâys, *Muğârenetü'l-mezâhib ft'l-fıkh*, Kahire 1373/1953, s. 38-46; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 483-488; Muhammed Cevâd Mağniyye, *Fıkhü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdik*, Beyrut 1404/1984, I, 134-138; II, 229; *Mv.F*, XV, 284-292.

HALİT ÜNAL

CEM'

(الجمع)

Sâlikin her şeyi Allah'tan bilerek halkı yok, hâlikı var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimi.

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi bir noktaya tek-sif etmek" anlamına gelen cem' tasavvufu bir hal olup fark veya tefrika* ile

birlikte kullanılır. Ruh ilâhî güzelliği seyre dalınca zât-ı ilâhî nurunun galebesi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; böylece hakkin ortaya çıkması ve bâtılın kaybolması sebebiyle kadîm (Allah) ile hâdis (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem' denir. Daha sonra zâtın yüzüne izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine dönmesi ve kadîm ile hâdis arasındaki ayırımın yeniden belirmesiyle tefrika hali meydana gelir. Hücvîrî, cem' ve fark anlayışının temsilcisinin Ebû'l-Abbas Kâsım es-Seyyârî (ö. 342/953) olduğunu ve bu görüşün taraftarlarına bundan dolayı Seyyâriyye (cem' ile fark arasında gidip gelenler) adının verildiğini söyler. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafes el-Haddâd, Ebû Bekir eş-Şiblî ve Sehl et-Tüsterî cem' fikrini benimseyen ilk mutasavvıflardandır. Cüneyd-i Bağdâdî, Bündâr b. Hüseyin ve Ebû Ya'kûb en-Nehrecürî cem'i "vecd halinde Allah ile beraber olmak", farkı "beşeriyet sıfatı içinde Hak ile halkı birbirinden ayırmak, ayrı ayrı varlıklar olarak görmek" şeklinde tarif etmişlerdir.

Bazı mutasavvıflar insanın yaratılışı ile cem' hali arasında ilgi kurarlar. Onlara göre cem' yaratılış sırasında Hakk'ın konuşmasıdır. İnsanlar o zaman gaybet* halinde oldukları için konuşan da cevap veren de Hakk'ın kendisiydi. Hak insanlara peygamberler aracılığıyla hitap edince fark hali ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre cem' varlığın Hak'tan ibaret oluşu, fark ise varlıkların şehâdet* âleminde ayrı ayrı ortaya çıkışıdır. Varlıkların zuhur edip fark halinin doğmasından sonra Allah'ın, kulunu kendisiyle birleştirmesine de cem' adı verilir. Bu bağlamda kulun kendine bakması fark, rabbi-ne bakması cem'dir. Nitekim Ebû Ali ed-Dekkâk, "Fark sana nisbet edilen, cem' ise sana nisbet edilmesi mümkün olmayan şeydir" der.

Cem', dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamak olduğuna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sûfî zikrederken yalnız "Allah" der, başka hiçbir şey söylemez ve görmez. İgi ve dikkatini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten ise yaratıklar-dan başka bir şey görmez.

Menâzilü's-sâ'irîn adlı eserinde tasavvufî makam ve halleri 100 "menzil"-de toplayan Hâce Abdullah-ı Herevî, bunlardan doksan dokuzuncusunun cem', yüzüncüsünün de tevhid olduğuna be-

lirtmiş ve cem'i üç mertebede incelemiştir. 1. Cem'u'l-ilm. Sâlikin bütün dikkat ve bilgilerini tek noktada toplayarak ledünnî bilgi içinde yok olmasıdır. Bu mertebede sâlik Hakk'ın varlığına delil aramaz hale gelir; çünkü bütün kaygısını teke indirmiştir. "Kaygılarını teke indirinin diğer kaygılarına Allah kefil olur" (İbn Mâce, "Muğâddime", 23) meâlindeki hadis mutasavvıflara göre cem'u'l-ilm işaretidir. 2. Cem'u'l-vücûd. Sâlikin kendi maddî ve fânî varlığından sıyrılarak Hakk'ın varlığına ermesidir. 3. Cem'u'l-ayn (aynû'l-cem'). Kulun Hakk'ın zâtında fânî olarak iki ayrı vücut görmekten kurtulmasıdır. Bu anlamıyla cem' sâlikin fenâsıdır. Çünkü sâlikin büsbütün vücut kaydından kurtulması mümkün değildir. Fenâ yoluyla vücut ortadan kalkmadan vuslat hâsıl olur ve cem' gerçekleşir. Süfîlere göre gerçek tevhid budur. Onlar, Hz. Mûsâ'nın dağa tecelli eden Hakk'ın nurunu görmesini (bk. el-A'râf 7/143) cem'in bu çeşidine örnek verirler. Bazıları buna "enelhak makamı" da derler.

Cem' halini kavrayan tevhidin hakikatine erer. Çünkü fark ayırır, cem' birleştirir, tevhide götürür. Cem' huzur halinden gaybet haline geçme, kendini ilâhî tasarruf altında görmedir. Kulun Allah'a amellerle ulaşması fark, Allah'a yine Allah ile ulaşması cem'dir. Bir başka tarife göre cem' olağan üstü fiiller, fark da olağan fiillerdir. Buna göre mucize ve kerâmetler cem', yaratıkların normal fiilleri farktır. Yaratıkların fiillerini yaratana izâfe etmekle yaratanın fiillerini yaratıklara nisbet etmek arasında fark vardır. Biri Hakk'ı tâzim edip halkı ve kendini küçük görmektir, diğeri ise varlık ve büyüklük iddiasıdır. Bir kimseden insanların fiillerine benzemeyen olağan üstü bir fiil ve hal zuhur edince onun faili mutlaka Allah'tır. Ateşe atılan Hz. İbrâhim'in yanmaması, kuyuya atılan Hz. Yûsuf'un kurtulması gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in cem' halindeki fiillerini kendisine nisbet etmiş ve, "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı" (el-Enfâl 8/17) buyurmuştur. Bir hadîs-i kudsîde, kulluğun tadına vararak ibadet eden kimselerin fiillerinin Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilmesine bakılırsa (bk. Buhârî, "Rikâk", 38), Allah'ın sevgisine mazhar olan kulun bu fiillerin kâsibi olmaktan bile çıktığı ve bunların Hakk'ın fiilleri haline gelmesiyle cem'in gerçekleştiği anlaşılır.

İbnü'l-Arabî, "Cem' halkı görmeksizin Hakk'a işaretir" diyerek **ahadiyyet**'in cem' ile beraber bulunduğunu ifade eder. Ona göre ahad ancak cem' ile, cem' de ahad ile olur. Nitekim, "Nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir" (el-Bakara 2/115) meâlindeki âyette ifade edilen beraberlik cem'dir. Âlemin varlığına rağmen Hak ile beraberlik devam ettiği sürece cem'in hükmü de devam eder.

Cem' ile fark, ışık ile karanlığın birbirini takip etmesi gibi daima birbirini izler; fark ortaya çıkınca fark kaybolur; fark zâhir olunca cem' zâil olur. Birinin varlığı diğerinin yokluğudur. Sâlik için her ikisi de zaruridir. Çünkü fark olmayınca kulluk, cem' olmayınca da Hakk'ı tanıma (mârifet) gerçekleşmez. Bundan dolayı Fâtîha sûresindeki, "Ancak sana kulluk ederiz" ifadesi farka, "Ancak senden yardım dileriz" ifadesi de cem'e işaret sayılır. Tasavvufta cem' ve farkın birlikte bulunması hali gerçek tevhid şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim Aziz Mahmud Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk fi'l-cem' ve't-tefrîk* adlı manzum risâlesindeki bir beyitte bunu şöyle ifade etmiştir: "Şunun kim cem'i yok irfânı yoktur / Şunun kim farkı yok ilhâdi çöktür".

Cem'in en üst derecesi olan **cem'u'l-cem'**, bütün varlık ve yaratıkları Hak ile görerek birinin varlığı diğerine engel olmadan kesrette vahdeti, vahdette kesreti müşahede etmektir. Kulun "bekâ billâh" vasfını kazanması **sekr**'den sonraki **sahv**'*, cem'den sonraki ikinci fark halidir. Sâlik, cem'u'l-cem' halinde her şeyi hakikati üzere Hak ile kaim görerek her hak sahibine hakkını verir. Cem'u'l-cem', cem' ile farkın aynı anda bulunmasıdır. Bu hale sahip olan kişi eşyaya cem' nazarıyla baktığında da gözünden fark hali büsbütün zâil olmaz; fark nazarıyla baktığında da eşyayı Hak ile kaim gördüğü için cem' hali yok olmaz. Bu şekilde ubûdiyyet ile rubûbiyyet arasındaki farkları görerek tevhidin gerçeğine erer. Cem' halinde ise sâlik mâsivâdan bütünüyle fâni olarak ahadiyyet mertebesine ermekte, Hakk'ın dışındaki eşya ile ilgili hislerini tamamen kaybetmekte (sekr), kendini Hakk'ın tasarrufunda kabul etmekte, fakat kulluk görevlerini ifa için de sahv haline dönmesi gerekmektedir. Bu sebeple cem'den sonraki bir hal olan ve cem' ile farkı birleştiren cem'u'l-cem'e "sahv-ı sâni" de denilir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Cem" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 234-235; *el-Mu'cemü's-sûfî*, s. 270-272; Hasan M. eş-Şerkâvî, *El-fâzû's-sûfiyye*, İskenderiye, ts. (Dârü'l-Ma'rifeti'l-câmiyye), s. 126-127; Kaşânî, *İştihâhâtü's-sûfiyye*, s. 41; Buhârî, "Rikâk", 38; İbn Mâce, "Muḥaddime", 23, "Zühd", 2; Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkillaḥ* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 79-80; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 283-284, 416, 549-550; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 142-144; Sülemî, *Ṭabaḳât*, s. 70, 157, 166, 333, 380, 468; a.m.f., *Resâ'il* (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), Ankara 1982, s. 33, 132; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 222-227; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (trc. Suâd Abdülbâkî Kandîl), Kahire 1975, II, 493-500; Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-sâ'irîn*, Kahire 1326/1908, s. 50-51; Baklî, *Şerḥ-i Şaḫiyyât*, s. 563-564; a.m.f., *Meşrebü'l-ervâḥ*, s. 149; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Kahire 1973, s. 474-478; İbnü'l-Fâriz, *Divân* (nşr. Abdülhalîk Mahmûd), Kahire 1984, s. 102, 104, 121; İbnü'l-Arabî, *el-Fütühât*, I, 65; II, 133, 516, 632; III, 318; IV, 306-307; a.m.f., *Fuṣûṣ*, Beyrut 1400/1980, I, 79, 93; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, III, 444-461; Aziz Mahmud Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk fi'l-cem' ve't-tefrîk* (nşr. Mehmed Güşen, Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî içinde), İstanbul 1338-40, s. 37; Hasan Âsî, *et-Tefstrü'l-Kur'ânî ve'l-luḡati's-sûfî fi felsefeti İbn Sînâ*, Beyrut 1938, s. 178; E. V. Meyerovitch, *Mystiques et poésie en Islam*, Paris 1972, s. 114-115; M. Gâzi Arabî, *en-Nuşûs fi muştalâhât-i'tasavvuf*, Dimaşk 1985, s. 82-83.

HASAN KÂMİL YILMAZ

CEM

(جم)

**Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında
çokça anılan efsanevi
İran hükümdarlarından biri.**

İran'da hüküm süren ilk sülâlelerden Pîşdâdiyân'ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Hamdullah Müstevfî *Târîḫ-i Güzide*'de (s. 80 vd.), Cem'in bazı tarihçilere göre Hz. Âdem'le aynı kişi, bazılarına göre ise Hz. Âdem'in yedinci oğlu Geyûmers'in torunu olduğuna dair rivayetleri naklederek soyunu şöyle kaydetmektedir: Tahmûras-Hüşeng-Siyâmek-Geyûmers. Cem'e güzel yüzlü oluşu sebebiyle Pehlevce "ışık ve nur" anlamına gelen Şid lakabı verilmiş ve Cemşid adıyla da anılmıştır (İbnü'l-Belhî, s. 29-30; Mîrhând, I, 516). Bu görüşe Arap tarihçileri de katılmaktadır (Taberî, I, 174). İbnü'l-Esîr ise Cem'in "ay" mânasına geldiğini söyler (*el-Kâmil*, I, 64).

İran mitolojisine göre insanlar ilk defa Cem döneminde askerler, sanatkarlar ve çiftçiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmış, birçok meslek de yine onun zamanında ortaya çıkmıştır. Topraktan ma-

den üretimi ve savaş aletleri yine ilk defa Cem zamanında yapılmış, tıp ilmi bu sırada Yâbel adlı bir kişi tarafından başlatılmış, Yâbel'in kardeşi Yübel müziği icat etmiştir. Yâbel'in diğer kardeşi Tübel ise birçok sanatın kurucusudur. Çok akıllı bir hükümdar olan Cem, dönemindeki bu büyük ilerlemenin verdiği gururla tanrı olduğunu iddia etmiş ve insanların tapmaları için heykellerini yaptırarak her tarafa göndermiştir. 700 yıl hüküm süren Cem, yine Pîşdâdiyân soyundan gelen Dahhâk tarafından tahtından indirildikten sonra 100 yıl daha yaşamıştır. Zalim bir hükümdar olan Dahhâk da Gâve adlı bir demircinin başlattığı isyan sonucu öldürülmüş ve tahta Cem'in neslinden adaletle tanınan Feridün geçmiştir.

Yine mitolojiye göre Cem, güneşin Koç (Hamel) burcuna girdiği 21 Mart günü Azerbaycan'a gelmiş, doğu yönünde yüksekçe bir yere tahtını kurdurarak oturmuş, güneş doğunca Cem'in taht ve taçında bulunan mücevherlerin parlaması ve gece ile gündüzün eşit olması sonucu bu güne "nevruz" (yeni gün) denilmiştir. Nevruz bayramı olarak ilân eden Cem'e halk Şid unvanını vermiştir (Sâ-

Bir silsilenâmede Cem'i tasvir eden bir minyatür

(Derviş Mehmed, *Sühbatü'l-ahbâr*,

Osterreichischen Nationalbibliothek, Cod AF, nr. 50, vr. 5*)

